

Jan Lewandowski

"Polskie koncepcje federalistyczne 1864 - 1918", Karol Grünberg, Warszawa 1971 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 15, 276-280

1972

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wybitnych, ale także wydawnictwa marksistowskie, np. „Praca najemna i kapitał” Karola Marksa, „Kto z czego żyje?” Szymona Diksztajna, broszury W. I. Lenina.

W ostatniej części pracy: „Działacze ruchu rewolucyjnego”, autorka po zdefiniowaniu „inteligenta-rewolucjonisty” w Rosji („kiedy percepcja jego działalności społecznej stapiała się z ogólną teorią, reprezentującą interesy wyzyskiwanych mas i kiedy świadomie postanawiał osobiście uczestniczyć w walce rewolucyjnej”) (s. 287), daje szczegółową charakterystykę dwu etapów sytuacji rewolucyjnej (okres reform oraz ruchy studenckie przełomu lat siedemdziesiątych-osiemdziesiątych). W tym ostatnim okresie sporo miejsca poświęca ruchom studenckim w Uniwersytecie Warszawskim i Instytucie Puławskim. Analizując działalność narodników⁵ wśród klasy robotniczej (s. 304) wskazuje, że wyzyskali oni doświadczenia czerwonych z powstania styczniowego, zarówno w walce politycznej i terrorystycznej z caratem, jak ich taktykę i metody związków z narodem (s. 292).

Wreszcie omawia tu narodziny i działalność pierwszych kółek marksistowskich w Rosji i udział w nich robotników.

Praca zawiera dużo materiału faktograficznego, wiele danych statystycznych i tabel, ilustrujących sądy ogólne i szczegółowe, omawia w sposób usystematyzowany nie tylko rozwój, liczebność i rolę poszczególnych kategorii inteligencji rosyjskiej w drugiej połowie XIX wieku, lecz także jej sytuację na tle ogólnych procesów rozwojowych. Praca napisana została głównie na podstawie literatury i źródeł drukowanych. Autorka przedzierać się musiała przez gąszcz, czasem sprzecznych danych, by dojść do zaprezentowania swoich tez, które są na ogół przekonywujące. W niektórych przypadkach doszukać się można tendencji prezentystycznych, które razić mogą przy spokojnym toku rozumowania. Praca zaopatrzona jest w indeks osobowy, ale szkoda, że nie zamieszczono indeksu nazw geograficznych i spisu bibliografii. Praca winna zainteresować również czytelnika polskiego, porusza bowiem sprawy, które, aczkolwiek w odmiennych warunkach, dokonywały się w wielu przypadkach podobnie na ziemiach Królestwa Polskiego w drugiej połowie XIX wieku.

Albin Kopruckownik

⁵ Szkoda, że autorka nie wykorzystała w tym miejscu opracowań polskich historyków, np. pracy L. B a z y ł o w a, *Działalność narodziństwa rosyjskiego w latach 1878—1881*, Wrocław 1960.

Karol Grünberg: Polskie koncepcje federalistyczne 1864—1918,
• Warszawa 1971, ss. 357

Polska historiografia powojenna nie ma dotychczas w swoim dorobku syntezy dziejów polskiej myśli politycznej w okresie porozbiorowym. Ostatnim syntetycznym ujęciem tej problematyki pozostaje nadal praca W. Feldmana sprzed pięćdziesięciu przeszło lat¹. Także opracowania poszczególnych problemów związanych z polskimi dążeniami niepodległościowymi, obejmujące dłuższe okresy czasu, należą, jeśli nie liczyć ujęć podręcznikowych, do rzadkości.

Praca K. Grünberga jest, wedle słów autora, „próbą systematyzacji etapów rozwojowych idei federacyjnych, występujących w polskich środowiskach politycznych od połowy XIX wieku do odzyskania niepodległości w 1918 r.”. Próbą pierwszą i obejmującą dłuższy okres niż sugeruje to tytuł, autor rozpoczyna od przedstawie-

¹ *Dzieje polskiej myśli politycznej w okresie porozbiorowym (Próba zarysu)*, 1—3, Kraków—Warszawa 1913—1920.

nia federacyjnych koncepcji Wielkiej Emigracji, a kończy na przedstawieniu polityki wschodniej Polski w latach 1918—1921. Problematyka pracy rozsadza więc ramy chronologiczne przyjęte w tytule, bowiem ani rok 1864 nie był rokiem narodzin idei federacyjnych, ani odzyskanie niepodległości w roku 1918 nie oznaczało ich końca.

Koncepcje federalistyczne były jednym z nurtów polskiej myśli niepodległościowej, jedną z wizji przyszłego kształtu politycznego i terytorialnego państwowości polskiej. W ich rozwoju widać nawiązanie do terytorialnego kształtu przedrozbiorowej Rzeczypospolitej oraz uwzględnienie, w różnym stopniu, przemian jakie dokonały się na dawnych ziemiach wschodnich państwa polsko-litewskiego — rozwoju ruchów narodowych: ukraińskiego, od końca XIX wieku — litewskiego i wreszcie białoruskiego, oraz rozwoju stosunków kapitalistycznych i ruchu robotniczego na tym terenie.

Szczególnie żywo dyskutowane są plany federacyjne od powstania pierwszych polskich organizacji robotniczych. Po utworzeniu w 1892 roku Polskiej Partii Socjalistycznej koncepcje federalistyczne znalazły w niej konsekwentnego zwolennika. Następstwem takiego stanu rzeczy jest poświęcenie zasadniczej części książki K. Grünberga roli, jaką koncepcje federalistyczne spełniały w programach polskich partii robotniczych zaboru rosyjskiego i austriackiego (PPS, potem PPS-Lewica i PPS-Fracja Rewolucyjna, SDKPiL, PPS-D), stosunkowi tych partii czy też poszczególnych ich działaczy do tych koncepcji, wreszcie polemikom wokół sprawy federacji, zarówno w polskim ruchu robotniczym, jak i na forum międzynarodowym. Na tym ostatnim socjaliści polscy toczyli polemiki z socjalistami rosyjskimi, niemieckimi i austriackimi.

Praca oparta jest przede wszystkim o dorobek dotychczasowej historiografii polskiej i obcej, uwzględniając też w pewnym stopniu nie publikowany dotychczas materiał źródłowy z archiwów i bibliotek krajowych oraz z moskiewskiego Centralnego Archiwum Partyjnego Instytutu Marksizmu-Leninizmu. Oprócz wstępu i uwag końcowych, praca zawiera dziesięć rozdziałów problemowych ułożonych w kolejności chronologicznej.

W rozdziale pierwszym „Emigracja popowstaniowa wobec ruchu narodowego na kresach wschodnich i perspektyw federacji” omówione zostały programy federacyjne polskich ugrupowań politycznych w kraju i na emigracji w latach 1831—1871 i zarysowane zasadnicze problemy przewijające się przez cały omawiany okres: sprawa granic przyszłego sfederowanego państwa z wariantami granic z 1772 roku, federacji słowańskiej bez udziału Rosji i federacji z Rosją. Drugi istotny problem to kwestia stosunku do Rosji — traktowania jej jako ostoji reakcji europejskiej i zagrożenia dla wszystkich sił postępowych w Europie, czy też jako źródła sił rewolucyjnych, które rozsadzą imperium carskie od wewnątrz.

Rozdział następny „Spór B. Limanowskiego z „proletariatczykami” w kwestii niepodległości i federalizmu” związany jest już z początkami myśli federalistycznej w polskim ruchu robotniczym i ze stanowiskiem „Wielkiego Proletariatu” wobec planów federalistycznych i programów walki narodowyzwoleniczej. Przedstawiono także polemikę jaką z poglądami „proletariatczyków” w kwestii narodowej prowadzili działacze międzynarodowego ruchu robotniczego: Marks, Engels, Lafarquet i Lesner.

Trzy kolejne rozdziały, trzeci „Krystalizacja separatystycznych i federalistycznych koncepcji w Polskiej Partii Socjalistycznej na przełomie XIX i XX w.”, czwarty „Kontrowersje między kierownictwem PPS i SDPRR na tle separatystycznych tendencji i federalistycznych planów PPS w przededniu rewolucji 1905 r.” i piąty „Zagadnienia federalizmu w ujęciu PPS-Fracji Rewolucyjnej w latach 1906—1914”,

poświęcone są ukształtowaniu się federalistycznego programu PPS i kontrowersjom pomiędzy PPS a socjaldemokracją rosyjską oraz poglądom PPS na sprawę federacji w latach 1904—1907. Tytuł rozdziału piątego nie odpowiada jego treści, bowiem omówiono w nim plany federalistyczne w latach 1904—1907, a nie 1906—1914 jak podaje tytuł. Koncepcja PPS — utworzenia niezależnej republiki polskiej z możliwością sfederowania z nią republiki litewskiej i ukraińskiej, wynikała z niewiary w rewolucyjny potencjał Rosji i z założenia, że głównymi siłami rewolucyjnymi w imperium carów są uciskane europejskie narody nierosyjskie. Oderwanie tych narodów od Rosji miało osłabić carat i uniemożliwić mu ingerencję w sprawy Polski i Europy w ogóle. Z chwilą powstania SDPRR działacze PPS podjęli wysiłki dla stworzenia wokół swej partii ogniska konsolidacyjnego partii socjalistycznych zachodniej części Cesarstwa. Tymczasem rozwój ruchu narodowego i socjalistycznego na terenie Ukrainy, Litwy i Białorusi przekreślił plany PPS. Partie socjalistyczne tych krajów opowiadały się za programem SDPRR, która głosiła prawo narodów do samookreślenia aż do oderwania się od Rosji włącznie i uważała za celowe istnienie scentralizowanej rewolucyjnej partii robotniczej oraz utworzenie w przyszłości demokratycznej, gwarantującej prawa narodowe, ale scentralizowanej republiki. Związek z Polską nasuwał działaczom ukraińskim i litewskim obawy przed hegemonią gospodarczą i kulturalną Polaków, obawy poparte polskim stanem posiadania na kresach wschodnich.

W rozdziale szóstym „PPS-Lewica wobec problemu decentralizacji oraz federalcyjnej struktury państwowej (1906—1914)” przedstawiono kształtowanie się programu tej partii w kwestii narodowej i jej stosunek do koncepcji federalistycznych. Stosunkowo dużo miejsca zajmuje omówienie dyskusji nad sprawami przyszłej formy państwowości polskiej przed i w czasie X Zjazdu tej partii (styczeń 1908 roku). Także i w tym rozdziale jego tytuł nie pokrywa się z treścią, bowiem programowi PPS-Lewicy po roku 1908 poświęcono w sumie cztery zdania.

Poglądom SDKPiL na sprawę federalizmu i programowi tej partii w kwestii narodowej poświęcony został rozdział siódmy „Przesłanki centralistycznego i antyfederalistycznego stanowiska polskich socjaldemokratów”. Poglądy głównego teoretyka partii — R. Luksemburg na sprawę przyszłości ziem polskich poszczególnych zabiorów wyrażała teoria „organicznego wcielenia”. W samej SDKPiL stanowisko to budziło zastrzeżenia C. Wojnarowskiej, S. Trusiewicza-Zalewskiego i J. Marchlewskiego. Antyfederacyjną postawę SDKPiL krytykowała PPS-Proletariat i PPS-Lewica. Na forum międzynarodowym polemizował ze stanowiskiem SDKPiL W. I. Lenin. Wychoząc, podobnie jak R. Luksemburg, z analizy sytuacji ekonomicznej ziem polskich, wskazywał, że same czynniki ekonomiczne nie wystarczają do pełnowartościowej oceny sytuacji. Stanowiska SDKPiL i SDPRR w kwestii narodowej pozostały nadal rozbieżne. SDKPiL pozostała przy programie autonomii ziem polskich, uważając ideę samookreślenia narodów za sprzeczną z tendencjami rozwoju kapitalizmu.

Osobny, ósmy rozdział „Programy federalizacji Austro-Węgier i projekty „wyodrębnienia” Galicji (do 1914 r.)” podejmuje kwestię walki narodów Austro-Węgier o federalizację monarchii naddunajskiej w latach sześćdziesiątych XIX wieku i rolę jaką w tej walce odegrały ugrupowania polskie w Galicji. Próbę rozwiązania kwestii narodowej w państwie Habsburgów podjęła także socjaldemokracja austriacka, wysuwając program federalizacji monarchii, wiążący federalizację z demokratyzacją życia politycznego. Program ten poparła także PPSD, zmierzając do stworzenia z Galicji, przy zachowaniu jej w obrębie Austro-Węgier z obawy przed Rosją, „polskiego Piemontu”. Na tym gruncie doszło do współpracy PPSD z PPS-Frakcją Rewolucyjną. W rozdziale tym omówiono nieco szerzej także programy i postawę partii i stronnictw nie związanych z ruchem robotniczym, biorących żywy udział w życiu politycznym Galicji.

Dążeniom do odbudowy państwowości polskiej w latach pierwszej wojny światowej poświęca autor rozdział dziewiąty „Polityka wschodnia” obozu lewicy niepodległościowej w latach 1914—1916” i dziesiąty „Plany federacyjne od lutego 1917 r. do listopada 1918 r.”. Sporo miejsca zajmuje tutaj przedstawienie zmieniających się w czasie wojny, austriackich, a zwłaszcza niemieckich planów rozwiązania sprawy polskiej. Ścierały się wówczas koncepcje rozwiązania austro-polskiego, trialistycznego lub subdualistycznego, z niemieckimi projektami stworzenia z okrojonego Królestwa, zależnego od Rzeszy państwa buforowego. Wysuwane przez ugrupowania lewicy niepodległościowej plany federacji polsko-litewsko-ruskiej stały w wyraźnej sprzeczności z niemieckimi koncepcjami „Mitteleuropy”, zmierzającymi między innymi do aneksji Kurlandii i Litwy i do utworzenia państwa ukraińskiego, uzależnionego od Rzeszy, a skłóconego z Polską i Rosją. Przyjęcie polskich planów federacyjnych przez ruch narodowy litewski było również niechętnie.

Revolucja lutowa i upadek caratu w Rosji przyniosły wyraźne ożywienie polskich dążeń federacyjnych. Upadek caratu usunął argument dla współpracy lewicy aktywistycznej z państwami centralnymi, zwłaszcza że stanowisko tych ostatnich w sprawie polskiej budziło wśród Polaków coraz większe rozgoryczenie. Obok koncepcji federalistycznych propagowanych przez lewicę niepodległościową, pojawia się, głoszony przez endecję program inkorporacji części ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej.

W ciągu roku po rewolucji lutowej nastąpiły istotne wydarzenia zmieniające sytuację w jakiej formowały się polskie koncepcje odbudowy państwa. Wydarzenia te to rewolucja październikowa i traktat brzeski. Ten ostatni nie tylko ujawnił rzeczywiste oblicze polityki państw centralnych wobec ziem polskich i spowodował odejście większości zwolenników rozwiązania austro- i niemiecko-polskiego od dotychczasowych koncepcji, ale także, co może warto w pracy podkreślić, umożliwił powrót do Królestwa Polskiego sporej liczby ludności ewakuowanej przez Rosjan w 1915 r. Ludzie ci wnosili znaczne ożywienie w życie polityczne ziem okupowanych przez wojska niemieckie i austriackie².

Jesień 1918 roku przyniosła kryzys planów federacyjnych. PPS w obradach XIV Zjazdu, w przeddzień odzyskania niepodległości, stanęła na stanowisku przyznania narodom Wielkiego Księstwa Litewskiego prawa do samostanowienia. Także próba uratowania Austro-Węgier przez przekształcenie ich w federację zakończyła się niepowodzeniem.

Rozdziały poświęcone okresowi pierwszej wojny światowej nasuwają pewne uwagi. Przy założeniu, iż praca opiera się o dorobek dotychczasowej literatury, niezrozumiałe wydaje się nieuwzględnienie pracy J. Holzera i J. Molendy³, obszernej literatury dotyczącej traktatu brzeskiego⁴, czy prac austriackich z okresu międzywojennego dotyczących polityki państw centralnych⁵. Uwzględnienie pracy Hausnera

² J. Jampolski, *Wspomnienia z czasów okupacji austriackiej w Królestwie Kongresowym*, Kraków 1924 (Odbitka z „Czasu”), s. 39—42.

³ *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Wyd. 2, Warszawa 1967.

⁴ M. in.: *Mirnyje pieregawory w Brest-Litowskie*, Moskwa 1920; F. Podleski, *Układy pokojowe w Brześciu Litewskim 1918*, Żelibory 1933; A. O. Čubarjan, *Brestskij mir*, Moskwa 1964; *Deutsch-sowjetische Beziehungen von den Verhandlungen in Brest-Litowsk bis zum Abschluss des Rappallovertrages, Dokumentensammlung*, Bd. 1, 1917—1918, Berlin 1967; S. W. Wojstomski, *Traktat brzeski a Polska. Sprawa polska w pertraktacjach pokojowych w Brześciu Litewskim pomiędzy Czwórprzymierzem a Rosją i Ukrainą*, Londyn 1969.

⁵ G. Gratz, R. Schiller, *Die äussere Wirtschaftspolitik Österreichs-Ungars. Mitteleuropäische Pläne*, Wien 1925; A. Hausner, *Die Polenpolitik der Mittelmächte und die österreichungarische Militärverwaltung in Polen während des Weltkrieges*, Wien 1935.

pozwoilioby uniknac pomyłki w przypisie na s. 237, dotyczącym osoby pierwszego austriackiego generał-gubernatora w Lublinie⁶.

Zamykające ksiązkę „Uwagi końcowe” tylko w pewnym stopniu mozna uznać za „próbę systematyzacji etapów rozwojowych idei federacyjnych”. Jednolitość tego zakończenia rozбивa zarówno przeniesienie tutaj z ostatniego rozdziału prezentacji poglądów SDKPiL i PPS-Lewicy z lat 1917—1918, jak i przedstawienie w tym miejscu polskiej polityki wschodniej w latach 1918—1921.

Obszerny spis źródeł i literatury przedmiotu pomija jednakże niektóre pozycje cytowane w tekście⁷.

Mimo podniesionych usterek praca K. Grünberga stanowi istotny wkład do badań nad dziejami polskiej myśli politycznej w dobie porozbiorowej, prezentując zarówno dotychczasowy dorobek badawczy w tym zakresie, jak i wskazując na poważne luki w badaniach nad poszczególnymi problemami.

Jan Lewandowski

⁶ Wymieniony w przypisie gen. Karl Kuk był drugim z kolei, spośród czterech austro-węgierskich generał-gubernatorów w Lublinie i objal ten urząd nie w 1915, ale 1 maja 1916 roku. Pierwszym lubelskim generał-gubernatorem z ramienia Austro-Węgier był od wrześnias 1915 do kwietnias 1916 roku gen. Erich von Diller, poniej-szy namiestnik Galicji. Zob. A. Hausner, *op. cit.*, s. XIII i 62.

⁷ M. in.: J. Lerski, *A Polish Chapter of Russian-Japanese War*, Tokio 1959; J. Szuldrzyński, *Anglia i Polska w polityce europejskiej*, Jerozolima 1945.

Danuta Markowska: Rodzina wiejska na Podlasiu 1864—1964.

Wroclaw 1970, ss. 227

Zróznicowanie kulturowe, religijne i etniczne Podlasia kierowało i kieruje ku niemu zainteresowania nie tylko badaczy jego dziejów politycznych i społecznych, ale także przedstawicieli tych dyscyplin, których interesuje przede wszystkim współczesność, a którzy świadomi są, że badania teraźniejszości bez uwzględnienia uwarunkowań historycznych przynoszą rezultaty o wątpliwej wartości. Wynikiem takiej postawy badawczej są prace śledzące rolę historii we współczesności, zaleźności pomiędzy historią, czy nawet weziej — tradycją historyczną, a współczesnymi przemianami¹. Powstają więc prace z pogranicza kilku dyscyplin społecznych. Do nich należy także recenzowana praca. Autorka przenosi, podejmowaną dotychczas na innych terenach, socjologiczno-etnograficzną problematykę badań nad rodziną współczesna² na teren Podlasia, umieszczając ją, podobnie jak i w innych swoich pracach, na szerokim tle historycznym, zakreślonym ramami lat 1864—1964, a w pewnych partiach odwołuje się także do stuleci wcześniejszych. Zarówno ramy chronologiczne pracy, jak i przyjęte ujęcie historyczno-topologiczne usprawiedliwiają więc zainteresowanie historyka dziełem powstałym w warsztacie etnografa. Historyka interesują zarówno rezultaty, jak i metoda dzięki której zostaly one uzyskane.

Fostawione we wstępie problemy badawcze rozwijane są w czterech kolejnych rozdziałach, z których pierwszy ma charakter wprowadzający i przedstawia dorobek

¹ M. Biernacka, *Wsie drobnoszlacheckie na Mazowszu i Podlasiu. Tradycje historyczne a współczesne przemiany*, Wroclaw 1966.

² D. Markowska, *Rodzina wiejska w rejonie Płocka*, „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych”, 6, 1963; Te jze, *Rodzina w środowisku wiejskim. Studium wsi podkrakowskiej*, Wroclaw 1964; Te jze, *Kierunki przeobrażeń współczesnej rodziny wiejskiej*, „Roczniki Socjologii Wsi”, 2, 1964; Te jze, *Rodzina wiejska na terenie dawnej Puszczy Zielonej, W. Kurpie. Puszcza Zielona*, Wroclaw 1965.